

REPTES I AMENACES DELS DRETS HUMANS A EUROPA

Els drets humans a l'Europa del segle XXI

Christos Giakoumopoulos

Manifestació del moviment de joves "Fridays for Future" a la plaça del Duomo de Milà, Itàlia, el 27 de setembre de 2019, per reclamar accions per fer front a l'escalfament global i a la crisi climàtica. Fotografia: [Alessio Mamo](#)

El segle XXI ha aportat al panorama dels drets humans una barreja peculiar de discursos, fets i reptes. Els drets humans no havien estat mai tan presents en els discursos polítics nacionals o internacionals, en les reivindicacions socials o en la recerca acadèmica i científica. Aquests drets es troben a l'origen d'una gran onada de noves organitzacions de la societat civil, però també d'institucions públiques especialitzades. Estan presents en totes les comunicacions, en la vida quotidiana i, probablement per això, durant molt de temps els hem considerat adquirits, immutables, establerts i garantits per sempre. Tanmateix, cal dir que ara estan en dubte, tant en la pràctica com en la seva mateixa essència. Només a Europa, les crisis successives els han posat a prova i el retorn de la guerra al continent demostra, per desgràcia, que no hi ha res que es pugui donar per fet. Els reptes actuals i les crisis futures —algunes ja anunciades— posen a prova les nostres certeses.

En aquest context, plantejar-se la qüestió del futur dels drets humans a Europa és una tasca intel·lectualment arriscada, però necessària [1]. Perquè, com podem abordar el futur de les nostres societats si no entenem com els drets humans van influir en l'evolució política, social i jurídica en el passat, sobretot en el passat recent? Hem de ser conscients del gran impacte que va tenir el consens universal sobre el valor de l'ésser humà i els seus drets, tal

com es recull en la Declaració Universal dels Drets Humans del 1948 i, més recentment, en la Declaració i el Programa d'acció adoptats en la Conferència Mundial de Drets Humans de Viena l'any 1993. Hem de reconèixer l'enorme contribució del Conveni Europeu de Drets Humans i d'altres instruments del Consell d'Europa per establir un espai jurídic comú i generar la confiança mútua que constitueix el nucli de la integració europea. Una comprensió insuficient de l'impacte dels drets humans i del seu paper en el desenvolupament de les nostres societats deixa el camí lliure a malentesos, disputes de mala fe, incertesa i, inevitablement, a un desig de replegar-se, sovint en l'aïllacionisme, que només pot reproduir les escissions i divisions que van originar el sofriment en el passat.

També cal reconèixer que cada cop que el missatge dels drets humans s'ha distanciat de l'enfocament del dret positiu per convertir-se en un mer suport ideològic, la impugnació d'aquests drets ha trobat un terreny fèrtil per créixer. La guerra contra el terrorisme en la dècada del 2000 i els seus excessos —recordem sobretot Abu Ghraib i la detenció secreta de presos a Europa [2]— ha ofert l'oportunitat de presentar els drets humans com a part del discurs d'una política imperialista occidental caracteritzada per la manca de respecte a l'altre (a la persona, però també a la seva cultura i a les seves tradicions), per una aplicació incoherent, fins i tot selectiva, dels drets humans en funció dels objectius polítics o de seguretat perseguits i per la impunitat de les seves negligències.

La crisi financera i social del 2010 ha deixat sectors amplis de la societat immersos en un gran desordre. Els drets humans i, en particular, els drets socials, que constituïen la base del model social europeu, han resultat ineficaços davant l'augment de l'exclusió i la pobresa.

Els drets humans han perdut el caràcter constitucional i el seu lloc a la base de la mateixa formació de l'estat modern; corren el risc de buidar-se de caràcter vinculant per convertir-se en reivindicacions polítiques

Més recentment encara, la incapacitat de construir una política coherent i duradora per fer front al repte del canvi climàtic ha ressituat el debat sobre el valor de l'individu i els seus drets en relació amb la natura.

En darrer lloc, les referències als drets humans s'utilitzen cada cop més per crear obligacions socials i de comportament que no tenen cap transcendència jurídica, la qual cosa fa que aquests drets semblin d'ordre moral i siguin interpretats segons l'experiència, les tradicions o les idees de cadascú; a més, han perdut el caràcter constitucional i el seu lloc a la base de la mateixa formació de l'estat modern i corren el risc de buidar-se de caràcter vinculant per convertir-se en reivindicacions polítiques.

Reptes i amenaces per als drets humans

Així, el consens universal sobre els drets humans sembla retrocedir davant del relativisme i les tendències aïllacionistes que prosperen tant a escala mundial com en les societats i les polítiques europees, tot i que és només a partir d'aquests drets que podrem fer front a molts dels reptes actuals.

Per a Europa, aquests reptes són múltiples, començant pels que plantegen les transformacions demogràfiques i socials que exigeixen noves polítiques d'inclusió o fins i tot una revisió del model d'estat nació del segle XIX. Les accions positives dels poders públics esdevenen indispensables, i és probable que això comporti reforçar el paper de l'estat. Ara bé, si volem que el poder públic continuï sent un garant de les llibertats democràtiques i no es converteixi en un observador impotent de la polarització de les nostres societats, aquest enfortiment s'ha de produir precisament sobre la base dels drets humans, incloent-hi, per descomptat, els drets socials, econòmics i culturals.

La comunicació i les seves noves tecnologies són probablement l'àmbit en què aquest fenomen de desbordament de l'estat resulta més visible. Després d'haver ofert durant anys una llibertat d'expressió inimaginable, internet també presenta riscos, en la mesura que s'hi desenvolupen i s'hi amplifiquen activitats delictives o el discurs de l'odi. Al seu torn, aquests riscos, malgrat ser reals, de vegades són un pretext per imposar restriccions desproporcionades a la llibertat d'expressió. Igual que la intel·ligència artificial, que avança a passos de gegant en tots els àmbits de la vida, aquests avenços tecnològics sacsegen la societat, canvien la percepció de la realitat i reformulen el debat públic. La seva autoregulació, a partir de criteris que sovint interessen econòmicament a les plataformes d'internet, relega l'estat al paper d'observador humiliat per uns avenços que no pot controlar ni sustentar adequadament.

A més, la guerra ha ressorgit a Europa, a Ucraïna i altres llocs amb una intensitat sense precedents, substituint el dret per la violència, la resolució pacífica de les diferències per accions militars i la protecció de les llibertats fonamentals per crims de guerra.

La Federació Russa va ser expulsada del Consell d'Europa després d'haver-ne estat membre durant més de vint-i-sis anys [3]. No és difícil identificar les etapes del deteriorament gradual del compromís de Rússia a l'hora de respectar les normes de l'organització europea que actua com a garant de la democràcia, els drets humans i l'estat de dret. Malgrat els esforços sincers del Consell d'Europa —i d'alguns cercles de la mateixa Rússia— per mantenir aquest vincle vital per a la seguretat i el futur del continent, l'agressió a Ucraïna va posar fi a aquesta cooperació. Aquest procés de distanciament progressiu de les normes del Consell d'Europa es pot entendre com el presagi d'una ruptura amb el dret internacional que va culminar amb la invasió d'Ucraïna. Però aquesta visió no és gaire tranquil·litzadora: la Federació Russa no és l'únic estat que ha adoptat una actitud desafiant davant del Consell d'Europa i els principis que defensa aquesta organització. Altres cercles polítics europeus plantegen la idea que les normes del Consell d'Europa no tenen en compte les realitats d'un país i no respecten prou les tradicions

socials o d'altra mena. En altres estats membres de l'organització floreixen els moviments nacionalistes i xenòfobs que defensen posicions que ataquen determinats grups, divideixen la societat i posen en perill no solament els drets humans, sinó també la democràcia i l'estat de dret. Perquè està clar que no solament es qüestionen els drets de les dones, de les persones LGBTIQ+ o dels immigrants, sinó tota l'estructura de la separació de poders, de la justícia independent, de la llibertat d'expressió i dels mitjans de comunicació, de la llibertat d'associació i de reunió, de la inviolabilitat de les comunicacions i del domini privat, és a dir, els fonaments del sistema democràtic de govern.

L'agressió contra Ucraïna també planteja interrogants sobre la compatibilitat de les reaccions per fer-hi front amb els principis dels drets humans. Ucraïna continua sent un estat membre del Consell d'Europa i està obligada a respectar estrictament els drets humans. Com podem ajudar un país que s'enfronta a una agressió armada a assumir les seves obligacions i respectar els drets no solament de les víctimes, sinó també dels autors de crims de guerra? Com salvaguardar les llibertats democràtiques de premsa i accés a la informació? Com garantir la llibertat d'associació o el paper dels partits polítics i el debat pluralista en un país que és objecte d'atacs de desinformació? I quins són els efectes d'aquesta guerra en les actituds d'altres estats amenaçats (o que creuen estar-ho) a l'hora de protegir els drets humans de les persones que estan sota la seva jurisdicció?

Des del final de la Segona Guerra Mundial, el nostre continent no s'havia enfrontat mai a tants reptes simultanis i greus. Cal respondre-hi preservant els valors de la democràcia

Des del final de la Segona Guerra Mundial, el nostre continent no s'havia enfrontat mai a tants reptes simultanis i greus. Respondre a aquests reptes de manera coherent i coordinada, preservant alhora un espai jurídic fundat en els valors de la democràcia, els drets humans i l'estat de dret, és una qüestió que es pot i s'ha d'abordar en el si del Consell d'Europa; al cap i a la fi, aquesta és la raó de ser de l'organització i el seu paper des de fa més de setanta anys.

De fet, els caps d'estat i de govern dels quaranta-sis estats membres del Consell d'Europa es van reunir, en aquest context, el 16 i el 17 de maig de 2023 a Reykjavík [4].

La guerra a Ucraïna

No és estrany que la primera acció que es va decidir en aquesta Quarta Cimera del Consell d'Europa es referís a Ucraïna. Els dirigents europeus es van pronunciar a favor d'una pau duradora i justa. Perquè es faci justícia, els responsables dels crims comesos han de respondre dels seus actes davant de jurisdiccions que garanteixin els drets de les víctimes i dels acusats, tal com exigeix el Conveni Europeu de Drets Humans. Les autoritats tenen l'obligació, davant de les víctimes de delictes, de portar a terme investigacions efectives

sobre les circumstàncies d'aquests delictes i de processar-ne i castigar-ne els responsables. En aquest sentit, s'ha creat un Registre internacional de danys causats per agressió, que és només un primer pas, tot i que indispensable i decisiu [5].

El futur democràtic d'Europa

Els dirigents europeus també van acordar garantir el futur democràtic d'Europa mitjançant l'adopció dels Principis de Reykjavík per a la Democràcia [6]. Mesurar la vitalitat de les democràcies europees i reforçar la seva resiliència és ara un objectiu fonamental. Si la qüestió de la participació en eleccions que garanteixin la lliure expressió de les persones és al centre d'aquest plantejament, també hi ha altres aspectes de la vida pública que hi estan implicats: la llibertat dels mitjans de comunicació i la seguretat dels periodistes [7], la vitalitat de la societat civil i la llibertat d'associació, i la protecció de la vida privada davant el desenvolupament de sistemes de vigilància massiva [8]. Aquests elements constitutius de l'espai de llibertat continuaran sent il·lusoris si no hi ha un poder judicial independent i autoritats independents en els àmbits més sensibles: protecció dels drets humans, lluita contra la corrupció, regulació dels mitjans de comunicació i preservació del seu pluralisme, i protecció de les dades de caràcter privat, entre d'altres.

Identificar a temps els retrocessos democràtics és un repte important, en primer lloc, per a les autoritats nacionals i també per als pobles en nom dels quals les autoritats exerceixen el seu poder. Però la seguretat democràtica és també un repte per al continent. Aquesta constatació és tan antiga com el mateix Consell d'Europa, i es reflecteix en la preponderància de la "garantia col·lectiva" en què es basa el respecte pels drets humans, especialment en el Conveni Europeu de Drets Humans [9]. A Reykjavík també es va assumir un ferm compromís en favor de l'aplicació d'aquest conveni, en particular per a l'execució de les sentències del Tribunal Europeu de Drets Humans, que continua sent una obligació incondicional dels estats signataris del Conveni. Com a instrument constitutiu de l'ordre públic europeu, el Conveni Europeu de Drets Humans ocupa un lloc central en l'arsenal de protecció dels drets de l'home, tant a través de la institució de la demanda individual, que permet que qualsevol persona que consideri que els seus drets han estat violats per un dels quaranta-sis estats membres es pugui adreçar al Tribunal Europeu de Drets Humans, com per mitjà del sistema de supervisió de l'execució de les sentències d'aquesta jurisdicció per part d'un òrgan col·legial: el Comitè de Ministres del Consell d'Europa. Conscients del caràcter únic d'aquest instrument, els caps d'estat i de govern han tornat a exigir que l'adhesió de la Unió Europea al Conveni es concreti ràpidament [10].

Avenços tecnològics i intel·ligència artificial

Els avenços tecnològics també han captat l'atenció dels dirigents europeus, sobretot els relacionats amb la intel·ligència artificial. El secretari general del Consell d'Europa ha subratllat la urgència d'aquesta tasca. La intel·ligència artificial està canviant la informació que rebem i, en conseqüència, les decisions que prenem; tindrà un paper fonamental en el funcionament de les institucions públiques i en la manera com els ciutadans interactuen i participen en el procés democràtic [11]. El Consell d'Europa ja ha invertit molt en la

protecció dels drets humans en els avenços digitals. També ha demostrat la seva capacitat per estar a l'avantguarda de les noves normes, que s'han convertit en una referència mundial. No és sorprenent que els caps d'estat i de govern hagin confiat al Consell d'Europa la tasca de redactar ràpidament un nou conveni marc sobre el desenvolupament, el disseny i l'aplicació de la intel·ligència artificial, basat en les normes del Consell d'Europa, que després es complementarà amb treballs sectorials elaborats pel conjunt de l'organització.

Protecció del medi ambient

El medi ambient també es va situar en el centre de les preocupacions de la cimera de Reykjavík, com a prioritat clau del Consell d'Europa. Tampoc en aquest cas hi va haver sorpreses. El Consell d'Europa ja ha fet molt per protegir la biodiversitat [12] i el paisatge [13]. Tanmateix, la interconnexió entre la protecció dels drets humans i el medi ambient s'ha fet evident i indispensable [14] gràcies a la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans i a les conclusions i decisions del Comitè Europeu de Drets Socials, així com al nombre creixent de casos que s'han presentat davant dels tribunals nacionals. El Tribunal rep demandes individuals que impugnen les polítiques mediambientals de diversos estats signataris del Conveni Europeu de Drets Humans per l'efecte d'aquestes polítiques en el canvi climàtic i la seva repercussió en els drets humans, en particular dels joves [15]. Per la seva banda, l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa ha reclamat un marc jurídic nou, tant a escala nacional com europea, per "garantir el dret a un medi ambient segur, net, sa i sostenible" en el Conveni Europeu de Drets Humans: un projecte de protocol addicional que converteixi aquest dret en exigible jurídicament a tots els països que el ratifiquin. L'Assemblea va afirmar que un text jurídic d'aquesta mena proporcionaria per fi "una base indiscutible per a les decisions relatives a les violacions dels drets humans derivades dels efectes adversos del medi ambient sobre la salut, la dignitat i la vida de les persones", i va recordar que la meitat dels països del món han reconegut el "dret a un medi ambient sa" en la seva Constitució, entre ells, trenta-dos estats membres del Consell d'Europa. Europa com a tal no disposa d'un acord o conveni regional que reconegui aquest dret [16].

Les llibertats que han alimentat l'aventura europea i que han permès que el continent europeu es desenvolupés en pau durant més de setanta anys mereixen ser transmeses a les generacions futures

Els vincles profunds entre els drets humans i el medi ambient s'han fet cada cop més evidents i explícits en els últims anys, la qual cosa ha portat el Comitè de Ministres del Consell d'Europa a adoptar, el setembre del 2022, la Recomanació CM/Rec(2022)20 sobre els drets humans i la protecció del medi ambient. Aquesta recomanació convida els estats membres a qüestionar-se la naturalesa, el contingut i les implicacions jurídiques d'un medi

ambient net, sa i sostenible, i a considerar activament el reconeixement d'aquest dret en l'àmbit nacional, com també a aplicar un seguit de recomanacions, principis i directrius. Sobre aquesta base, el Comitè Director de Drets Humans (CDDH) del Consell d'Europa continua examinant la qüestió d'un nou instrument, sigui un protocol del Conveni Europeu de Drets Humans o de la Carta Social Europea, o un instrument independent, que reconegui a escala europea el dret a un medi ambient sa, net i sostenible.

Tanmateix, les orientacions adoptades a la cimera de Reykjavík encara van més lluny. Si el Consell d'Europa reconeix des del 1977 la contribució del dret penal en la protecció del medi ambient, ara s'encarrega de redactar un nou conveni global sobre la protecció del medi ambient per mitjà del dret penal. Els delictes contra el medi ambient tenen efectes perjudicials per a l'economia, la salut i la seguretat, i soscaven els esforços duts a terme pels estats per protegir el medi ambient i promoure l'estat de dret. En contribuir a la degradació dels recursos naturals i al canvi climàtic, els delictes contra el medi ambient han evolucionat fins a adquirir una dimensió global i sistèmica. El nou conveni del Consell d'Europa establirà les bases generals d'un dret penal mediambiental paneuropeu i proporcionarà un marc global comú d'acord amb la naturalesa transfronterera del repte mediambiental al qual s'ha de donar resposta. Václav Havel va observar, a propòsit de la salvaguarda del nostre món, que "encara estem sota la influència de la creença destructiva i vana que l'home és el punt culminant de la creació i no una part d'aquesta [...]. Encara no sabem com situar la moral en primer lloc, per davant de la política, la ciència i l'economia" [17]. Aquesta observació no pot ser més encertada, i cal reconèixer que en els últims anys l'element de responsabilitat individual en aquest àmbit s'ha convertit en una qüestió clau. I si bé és cert que la moral i la noció de responsabilitat han d'estar presents en la política, no és menys cert que sense un compromís polític a escala internacional no podrem fer front al repte urgent del canvi climàtic.

No podem fer altra cosa que felicitar-nos pel fet que les conclusions a les quals han arribat els dirigents europeus a Reykjavík siguin justes, realistes i ambicioses, i que els projectes proposats siguin pertinents i susceptibles d'aportar respostes als reptes plantejats. Però tot està per fer, encara. Si aquestes declaracions no van seguides d'accions concretes, ràpides, inclusives i convincents, les respostes continuaran sent il·lusòries. El Consell d'Europa tindrà sens dubte un paper important a l'hora d'identificar solucions, però la seva aplicació dependrà del compromís de les societats europees, dels individus, dels joves i de les autoritats. Els reptes als quals ens enfrontem són immensos. Requereixen energia, recursos, determinació i diàleg. Però aquests esforços valen la pena. Perquè les llibertats que han alimentat l'aventura europea i que han permès que el continent europeu es desenvolupés en pau durant més de setanta anys mereixen ser transmeses a les generacions futures.

REFERÈNCIES I NOTES

- 1 — Les opinions expressades en aquest article són les de l'autor, i no comprometen el Consell d'Europa.

- 2 — El cas Abu Ghraib es refereix al tracte dispensat a presoners per part del personal de l'exèrcit i agents d'intel·ligència estatunidencs durant la guerra de l'Iraq entre 2003 i 2004. La qüestió de les presons secretes es refereix a la detenció il·legal per part de la CIA en estats europeus, amb la complicitat dels serveis d'intel·ligència d'aquests estats, de persones sospitoses de terrorisme; vegeu en relació amb això les sentències del Tribunal Europeu de Drets Humans en els casos Al Nasiller contra Polònia; Abu Zubaydah contra Lituània, Husayn (Abu Zubaydah) contra Polònia, El-Masri contra l'antiga República Iugoslava de Macedònia, Nasr et Ghali contra Itàlia i Al Nashiri contra Romania.
- 3 — Resolució CM/Res(2022)2 sobre la finalització de la pertinença de la Federació Russa al Consell d'Europa, adoptada pel Comitè de Ministres el 16 de març del 2022, en la 1428 reunió dels delegats dels ministres.
- 4 — Declaració de Reykjavík - "Units al voltant dels nostres valors". Quarta Cimera de Caps d'Estat i Govern del Consell d'Europa.
- 5 — Diversos estats membres del Consell d'Europa, com també alguns països que no hi pertanyen, com ara el Canadà, els Estats Units i el Japó, i la Unió Europea han acordat crear un Registre de danys i perjudicis causats per la guerra d'agressió de Rússia contra Ucraïna. Destinat a ser el primer element d'un futur mecanisme d'indemnització, aquest registre s'utilitzarà per registrar les proves i la informació relatives a les reclamacions d'indemnitzacions per danys, pèrdues o perjudicis causats a les persones físiques i jurídiques afectades, com també a l'Estat ucraïnès, des del 24 de febrer del 2022.
- 6 — Annex III de la Declaració de Reykjavík.
- 7 — Vegeu, en particular, la [Recomanació CM/Rec\(2016\)4](#) del Comitè de Ministres als estats membres sobre la protecció del periodisme i la seguretat dels periodistes i altres professionals dels mitjans de comunicació, adoptada el 14 d'abril del 2016 en la 1253 reunió dels delegats dels ministres. El 5 d'octubre del 2023 es va llançar a Riga una campanya a favor de la seguretat dels periodistes.
- 8 — Vegeu l'informe "El programa espia Pegasus i les seves repercussions sobre els drets humans", elaborat per Tamar Kaldani i Zeev Prokopets. Consell d'Europa, juny del 2022. [Disponible en línia](#).
- 9 — El preàmbul del Conveni Europeu de Drets Humans estableix que l'objectiu dels estats signataris és garantir "l'aplicació col·lectiva d'alguns dels drets enunciats en la Declaració Universal".
- 10 — L'annex IV de la Declaració de Reykjavík subratlla que "aquesta adhesió reforçarà la coherència de la protecció dels drets humans a Europa" i anima a adoptar l'acord d'adhesió al més aviat possible.
- 11 — Comunicat de Marija Pejčinović Burić, secretària general del Consell d'Europa, sobre intel·ligència artificial i drets humans. [Disponible en línia](#). Vegeu també Meneceur, Yannick i Hibbard, Lee (2021). "Les apports du Conseil de l'Europe à une réglementation globale de l'intelligence artificielle - Revue des instruments juridiques du Conseil de l'Europe relatifs à l'intelligence artificielle et des enjeux particuliers en matière de santé et de biomédecine". *Droit, Santé et Société*, número 3, p. 55 a 63. [Disponible en línia](#).

- 12 — Vegeu el Conveni de Berna relatiu a la conservació de la vida silvestre i el medi natural a Europa (STE núm. 104).
- 13 — Vegeu el Conveni Europeu del Paisatge, aprovat a Florència (STE núm. 176).
- 14 — Comitè Director dels Drets Humans (CDDH). *Manuel sur les droits de l'homme et l'environnement*, 3a edició; Consell d'Europa, 2022.
- 15 — El 27 de setembre del 2023, la Gran Sala 1 del Tribunal Europeu de Drets Humans va celebrar una vista en el cas Duarte Agostinho i altres contra Portugal i 32 estats més. L'assumpte es refereix a les emissions de gasos amb efecte d'hivernacle produïdes per 33 estats membres que, segons els demandants, contribueixen a l'escalfament global i, en particular, provoquen onades de calor que afecten les condicions de vida i la salut dels demandants.
- 16 — Recomanació 2211 (2021) de l'Assemblea Parlamentària del Consell d'Europa "Garantir el dret a un medi ambient sa: la necessitat d'una acció reforçada del Consell d'Europa".
- 17 — Citació de Václav Havel, esmentada al Manual d'educació en els drets humans amb joves - Apartat Medi Ambient. [Disponible en línia](#).

Christos Giakoumopoulos

Christos Giakoumopoulos és director general de Drets Humans i Estat de Dret al Consell d'Europa. Durant el període 2011-2017, va ser director de Drets Humans de la mateixa institució. També va exercir com a assessor del secretari general del Consell d'Europa sobre Ucraïna (2014-2016) i va ser director de seguiment de la Direcció General de Drets Humans i Estat de Dret entre el 2006 i el 2011. Abans d'incorporar-se a la Direcció de Drets Humans, va ser conseller general i director general d'Afers Jurídics i Administratius del Banc de Desenvolupament del Consell d'Europa (París). Des que va entrar al Consell d'Europa, l'any 1987, ha ocupat càrrecs al Registre del Tribunal Europeu de Drets Humans i a la Direcció d'Afers Jurídics. Va ser secretari executiu adjunt de la Comissió de Venècia (1994-2002) i director de l'Oficina del primer Comissari de Drets Humans, Álvaro Gil-Robles (2002-2004).